

Szenik Ilona

ÉSZREVÉTELEK A BŐVÜLTSOROS TÁNCDALLAMOKRÓL

1 A bővülsoros dallamok jelentőségére Lajtha felfedezészámba menő mezőgazdasági gyűjtése hívta fel a figyelmet.¹ A kidei monográfiában Járdányi is szép számmal közölt ilyen dallamot. Ő említi, hogy a gyakori toldó vagy helyettesítő szócskák okán Kodály jaj-nótáknak nevezte el ezeket.² Az ötvenes évektől Erdély különböző vidékein végzett kutatások újabb adatokat tártak fel. Mivel az archívumi anyag közlése nem teljes, az elterjedésről még nem lehet pontos képet alkotni. Kétségtelen, hogy a Mezőségen található a legváltozatosabb formákban.³

A bővülsoros táncdalok elméleti értelmezésében több vitatható pont van és előfordulnak olyan jelenségek, amelyeknek az eddigi tanulmányok nem szenteltek figyelmet. Ezek közül taglalok itt néhányat.⁴

2. A dallamsorok méretének megítélése. Szöveges dallamoknál a sorméretet általában a vers szótagszámaival szokták meghatározni. A bővült dallamsorokra énekelt szövegegységek összetétele többféle lehet: két különböző vagy ismételt verssor, verssor+toldalék szótagok (*lá, lá, lá vagy ja-ja-ja*), sornyi terjedelmű helyettesítő szótagok (ugyanazok, mint előbb), bővült verssorok (egy vagy két verszót ismételnék, a sorvégen vagy a sor belsejében). A szöveg alkalmazásának módjára nincs általános szabály: egyes előadók csak egyféleképpen alkalmazzák a szöveget, mások akár a szakaszon belül vagy szakaszcsoportról szakaszra is változtatják.

Esetlegessége miatt, az egyes dallamsorok terjedelmének elhatárolásakor a szótagszám mellékes szemponttá válik; a dallam metrikai egységeinek száma (pódia) biztosabb támpontot nyújt; természetesen, tekintetbe véve a dallam vonala és zárófordulata meghatározta tagolást, valamint a ritmusszerkezetet is. A vokális dallamokat csakis a zenei metrum alapján lehet összevetni a hangszeres változataikkal.

A dallamstrófiákat a pódia számának aránya szerint két csoportba lehet sorolni: izopódiasak (a sorok ütemszáma azonos) és heteropódiasak (a sorok ütemszám eltérő). (Ez a szempont független a dallamsorok számától. Mindkét kategóriában előfordulhatnak formai bővülések is; ezekre itt nem térek ki.)

Mielőtt a példák elemzésére rátérnék, megemlítem, hogy a ritmus elméleti alapképletét egyenletes negyedek vagy nyolcadok csoportjai-ként kell felfogni. A gyakorlatban ezek rövid—hosszú vagy hosszú—

rövid arányban, változatos képletekben és a táji táncgyakorlattól függő tempóeltérésekkel szólnak meg.

3. Izopódia

3.1. Amikor a szótagszám-szaporulat beilleszkedik az adott ütem-számba, a negyed alapegységek felbomlanak (1.pl.: *szövegtoldás*).

Az ismétlésektől, toldásoktól és bővítésektől eltekintve, leggyakoribbak a 8 vagy 7 szótagú szövegek. Talán ez az oka, hogy a dallambővítéseket csak nyolcas változatokból próbálták levezetni.⁵ Holott a gyakorlat azt bizonyítja, hogy egyes bővítsoros dallamokat tizenegyesből alakítanak át. A kétpódiás tizenegyes dallamhoz akár egyszerű vagy egy versszel bővített tizenegyes, akár dupla nyolcas szöveg társulhat (2.pl. *alapképlet, bővílt és dupla verssor*). A hárompódiás tizenegyes dallamokban végig negyed-lüktetés van (augmentáció); ritmusfelbontással, két versz ismétlésével bővílt tizenegyes, vagy akár három nyolcas szövegsorral énekelhető (3pl. *alapképlet, bővílt és tripla verssor*).

A szövegcsere fordítva is történhet: nyolcas dallamra tizenegyes szöveget alkalmaznak. (4a pl. nyolcas dallam, az utótagban felbontásokkal; 4b pl. u.a. végig felbontásokkal, a zárósorra 11 helyettesítő szótag, a 2.vsz. 11-es szöveg, a 3. sorban bővílt.) A ritmusszerkezetben a nagyon lassú tempóval együttjáró *belső rubatót* (fellazítást) figyelhetjük meg: a negyedlüktetéseknek a párosával csoportosuló rövid—hosszú (vagy fordított) képletek, a felbontásoknál a nyolcadoknak a négyesével csoportosuló ritmusegységek felelnek meg (három rövidebb, a negyedik, ritkábban a harmadik hosszabb).

3.2. A pódiák száma és ezeken belül a ritmusszerkezet szerinti megítélés kérdéses esetekben döntő lehet. Két példát említek meg.

Három verssor és egysornyi helyettesítő szótag látszólag négysoros dallamstrófát fed (RMN45. a négysorosaknál található). Az ütemkeretet is kitégítő rubato miatt az alapképlet felismeréséhez az értékviszonyok csoportosulása ad támpontot (5a pl. *ritmusképlet*: az 1-2. szövegsornál négyesével, a 3. szövegsornál kettesével csoportosulnak az értékek; utóbbi a viszonyítási alap, előbbi felbontás; végső egyszerűsítésben negyed, ill. nyolcad lüktetéseknek felelne meg). Ezek szerint a dallam kétpódiás sorokra tagolódik, tehát háromsoros. Ezt támasztja alá a hat szövegsorra énekelt változat (5b pl. *dallam*: minden sorban felbontás, belső rubatóval; négysoros alakjában az első sor ismétlődik: AABC szerkezet, mint a 4. példában).

Más elosztásban hat szövegsor (3+3) azonos sorszámú dallamnak látszik (RMN293 a hatsorosoknál). A metrikai-ritmikai megítélés alap-

ján viszont egyértelmű, hogy a dallamsrtófa négy kétütemes sorból áll (dupla verssor, majd vers+toldás mindkét dallamtagban; *6.pl.* az előtag ismétlése, amivel hatsorossá válik, nem formaalkotó, a legtöbb változatban nincs meg).

4. **Heteropódia.** A szótagszámtöbblet a zenei ütemek növelését is előidézhetheti; gyakori, hogy ez a bővülésmód csak egyes sorokat érint, így a dallamsorokban az ütemek száma eltérő. (A dallamstrófákban az ütemszám szerinti arány az alcsoportok elhatárolásának szempontja; a sokféleség miatt nem térhetek ki mindenikre.)

A következő dallamban szintén hat szövegsor van (mint az előző példában), a négysoros dallamstrófa arányai viszont lényegesen különböznek. 4/4-es ütemekkel mérve: az 1. és 3. dallam-, illetve szövegsor együtemnyi, a 2. és 4. dallamsort két verssorra éneklik, a zárófordulat együtemnyivel bővül. A sorvégi bővülés jól megfigyelhető a 4x8 szótagú változattal összetéve (*7.pl.* a dallamrajz és a kottakép összevetése; a bővületlen változat *Parlando rubato* előadású).

5. A szakirodalomban több helyen is stílusként jelölik meg a bővülsoros dallamok csoportját.⁶ Véleményem szerint, egy dallamilag ennyire heterogén anyaggal kapcsolatban nem szerencsés ez a meghatározás (a dallamok különböző stílusrétegekhez tartoznak, nem egy népies dal eredetű is van köztük; a 4. pl. ilyen). Közös vonásuk csupán a dallam átalakításának módja, ez pedig a szöveg és/vagy a forma bővítésének függvénye. Ezen az úton létrejöhetnek viszont új dallamtípusok egy adott stíluson belül.

1. (dallamstrófa pl.3)

8 M e g - h a l l - g e t - n é m, d e m é r k é - s ő, ||

8+7 E - s i k e - l ő t - t e m, a z e - s ő, s e - l a - l a - l a, l a - l a - l a. ||

2. RMN104

11 F e - l e - t e g y á z, f e - h é r a z é n z s e b - t e n - d ő m ||

R=4+3 Sz a l - m a - z s u - g o s a m i h á - z s u k, a m i h á - z s u k t e - l e - j e RMN114
H+B l i - d ő k, m o - z d ő k, v a d l i - g e - t e k, E r - d ő k, m e - z d ő k, v a d l i - g e - t e k. (arch.)

3. RMN120

11 E s - t e a z o k - t a m a l o - v a - m a t n y e r - g e l - n i ||

8+8+3 M a - g a - s a n r e - p ű l a d a - r u, m a - g a - s a n r e - p ű l a d a - r u, s z á - p a n a z ó l RMN120

0+8+8 C e l - l a g - t a - l e h e ő - t é l é - j e l J é r - t a m a v i - r á - g o s r é - t e n, J é r - t a m a v i - r á - g o s r é - t e n (sánd.)

4a.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca}60$ Vajdakamrás (K. clozsa m.)

Verd meg, la - ton, azt a szí - vet,
A - ki, kel - tőt, hát - mat, szá - rot

Lám, én csak e - gyet sze - re - lők, Má - gis da so - kat szan - va - dők,
Lám, én csak e - gyet sze - re - lők, mé - gis da so - kat szan - vadók.

2. Tiltak, rózsám, tiltak tiltak,

Abol lélek, kortyok!

Egykőm kikerülök, A mézőm megölelek,

Megölelek, meg, meg, meg, Mer igazán szeretlek.

3. Ja, letenem, jó annak,

Kipak szívom nem igaz,

/: Lám, az enyém igaz volt, Mégis megöleltek! /

4. Anyám, anyám édesanyám,

Mér az Élt engem ilyen érvén

/: Arvo vagyok, mind a levek, Melyek ottka a förgőzöl! /

4b.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca}56$ Vajdakamrás (K. clozsa m.)

Lá - tod, ba - bám, hogy in - du - lek, Még sem hi - szed, hogy itt hagy lek,
Lá - tod, ba - bám, hogy nyer - ge - lek, Még sem hi - szed, hogy el - me - gyek.

Elmegy, ró - zszám, ke - vés bú - val, En gem itt hagyasz szűz any - nyi - val.

Lá - lá - lá - - lá, lá - lá - lá - - lá, lá - lá - - lá.

var. 2. ver. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

kí - vő - nom, ez is - remjen,
vő vál - jon.

2. Hogyha elmész, kedves rózsám, kívánom, az

Ut előted piros rózsává váljon.

Még a fű is édes almát, édes almát teremjen,

A te szíved soha el ne felejtsen.

5. Rubato $\text{♩} = 96-108^{**}$ RMN45

a) Túl a vi - zen van egy ma - lom, Bá - na - tet ő - ről - nek a - zon,

b) *Violoncello* $\text{♩} = 52-56$ *Vejdakamrás (arch.)*

3. Hogy ha én azt tud - lam vo - na, Hogy ta - vasz - ezal nyf - lik ró - zsa,

$\text{♩} = 72$

Bá - na - lat ő - ről - nek a - zon,

Nem len - nék én sen - ki rab - ja, Csak az én ró - zsa - m ga - lamb - ja,

$\text{♩} = 100$ $\text{♩} = 76$

Haj - na - nej na, naj - na - nej - na, na - nej - na

Nem len - nék én sen - ki rab - ja, Csak az én ró - zsa - m ga - lamb - ja.

* Egyszerűsített ritmus; a $\text{♩} = 72-76$ tempóváltás át számítva, a 3 negyednyi időtartamú képletnek $\text{♩} = 96-100$ tempóban 4 negyednyi időtartamnak felelnek meg (v.ö. 1-2.sor négy, ill. két szótagra eső együtéssel).

6. *Tempo giusto* $\text{♩} = 108$ Hári (Fehér m.)

Tu - dad, ró - zsa - m, mit fo - gad - tál, Tu - dad, ró - zsa - m, mit fo - gad - tál,
Ró - zsa - t kár - tem, szag - fűt ad - tál, Ró - zsa - t kár - tem, szag - fűt ad - tál,

Mi - kor a ker - ted - be vó - tál, Csú - ja - ja - ja, ja - je - je,
Csú - ba - je - ja, ja - je - ja - je, ja - je - je - je, ja - je - je.

Ja, de ha - mis - lel - kü vó - tál, Ja, de ha - mis - lel - kü vó - tál,

Ja, de ha - mis - lel - kü vó - tál, Csú - ba - je - je, ja - je - je.

© RMN253 n. ind. két. tag. társ. az a záróéplet, vers+vers, vers+oldás szövegbejelölései; az előtag nem ismétlődik

7.

a) Parlando rubato

szó

dó

lá

Lövés bi-ban

b) Quasi giusto

vers

refr. + 1st. f. d. m.

Parlando rubato

Meggyaszói (Koltai m.)

el

Uj-ca, uj-ca, bá-nas uj-ca, Bá-nas - ló - ló van bi - rak - va

Quasi giusto $\text{♩} = 56$

Meggyaszói (Koltai m.)

Sze-rus, ró - zadó, csak nézd meg, bit, Mer a sze-re - les meg-re - lft, Mer a sze-re - les meg - ve - lft

Ez az én ba - bám re - kál - la, Hogy én sír - va jár - jál raj - la

Én - ge - mai a meg-re - lft - kól, O - ról - re meg - a zo - mo - rí - kól, O - ról - re meg - a zo - mo - rí - kól

Jegyzetek

1. Lajtha László: Újra megtalált magyar népdaltípus. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 1943. 219—243. Dallamközlések: u.ő. Szépkenyereszentmártoni gyűjtés, Népzenei monográfiák I. Budapest, 1954; Széki gyűjtés. Népzenei monográfiák II. Budapest, 1954; Kőrispataki gyűjtés. Népzenei monográfiák III. Budapest, 1955.
2. Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje. Kolozsvár, 1943.
3. A hazai kiadványok közül legnagyobb számban található: Romániai magyar népdalok, közzéteszi Jagamas János és Faragó József. Bukarest, 1974. Rövidítve: RMN
4. Részletesen: Szenik Ilona: Adalékok a bővíltorosos népdalok kérdéséhez. Kézirat. 1989.
5. Paksa Katalin: A „jaj-nóták” zenei világa. In: Népi kultúra, népi társadalom, IX. Budapest, 1977. 277—303.
6. Paksa Katalin: i.m. 285. A gondolatot átveszi Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje. Budapest, 1981. 141.

